

FOLLAS NOVAS

REVISTA DE ESTUDOS ROSALIANOS

PADRÓN 2020

Correspondencia de Murguía, IV.

Xosé Ramón Barreiro / Xosé Luis Axeitos

Lydia Fontoira Suris

FUNDACIÓN ROSALÍA DE CASTRO

Correspondencia de Murguía, IV.

Xosé Ramón Barreiro /
Xosé Luís Axeitos

📍 Padrón

📡 Fundación Rosalía de Castro

📅 2020

📖 326 pax

RECENSIÓN

Lydia Fontoira Suris

lydia.fontoira@gmail.com

Coa publicación do cuarto volume da correspondencia de Murguía chega ao seu fin o longo traballo de edición deste material, levado a cabo polos profesores Xosé Ramón Barreiro Fernández e Xosé Luís Axeitos. Non foi sen tempo nin sen esforzo que esta ampla obra se culminou, pois o material traballado era moi amplo e complexo o labor. Dado o grande volume da correspondencia pasiva conservada, aquela recibida por Murguía, os editores organizaron o material en tres tomos, aparecidos en 2003, 2005 e 2018. A colección comeza en 1855, na mocidade do historiador, nado en 1833, e remata en 1923, poucos días antes da súa morte, acaecida o día primeiro de febreiro dese ano. Estamos, pois, ante un material que nos fornece elementos do decorrer vital de Murguía durante o seu periplo case completo. O traballo resulta enormemente interesante pola personalidade dos participantes na correspondencia epistolar, como polo tempo histórico en que se desenvolveu.

En xeral podemos afirmar que a literatura epistolar é, por principio, efémera pois está destinada a exercer unha función comunicativa concreta –comunmente de tipo puntual e práctico, pero tamén de orde social- e despois a ser destruída ou, en todo caso, dificilmente conservada no tempo. Pero hai persoas, como o era Murguía, que o gardaban todo, quizais debido á influencia da súa profesión de arquivista. E así conservou esa enorme cantidade de correspondencia, desigual no seu atractivo, pero sempre interesante pois un simple “Saúda”, por exemplo, que poderíamos xulgar carente de interese,

serve para indicarnos a relación coa persoa implicada. Outros textos revisten importancia por si mesmos, polas súas reflexións, ou datos, ou pola boa calidade da prosa con que se transmiten, e mesmo poden manifestar valor literario. Este tipo de material supón a interacción directa emisor-receptor que se desenvolve nun ámbito privado, o cal nos permite acadar un alto grao de achegamento a eses personaxes, escoitar directamente a súa voz, o seu pensamento. E cando falamos de persoeiros tan centrais da nosa cultura, todo nos resulta atractivo.

Agora recibimos con interese un novo volume co que se completa a edición deste material: *IV, Correspondencia da familia Murguía-Castro e outras cartas*, editado pola Fundación Rosalía de Castro coa colaboración da Deputación da Coruña. Nel, cambiamos de rexistro. Pasamos de ter un único destinatario das cartas, Murguía, a ter como receptores ao núcleo familiar Murguía-Castro. E tamén hai correspondencia activa. Isto leva aos editores a organizar o material baseándose neses dadores-receptores. Establecen dous grupos arredor das figuras centrais, Rosalía e Murguía, aos que se van unindo no traballo epistolar os membros de ambas proxenies, Castro Abadía e Martínez Murguía. Son variadas as voces que nos chegan a través destas cartas, importantes para transmitirnos unha visión do grupo familiar que conforman. Complétase cun apéndice de cartas a Murguía que non se puideran integrar nos volumes anteriores.

O volume ábrese co “Epistolario da familia Castro” encabezado polas “Cartas

de Rosalía” que se reúnen na totalidade conservada, moi poucas, como se sabe, 17. É o único apartado en que as cartas están numeradas. Preséntanse ordenadas por orde cronolóxica o cal supuxo para os editores facer unha proposta de datación para seis das misivas que non están datadas. A maioría desta correspondencia activa vai dirixida a Murguía, oito cartas, e desenvolve, en xeral, asuntos de organización familiar pero tamén hai nelas frecuentes alusións a obras ou personaxes relacionados coa vida literaria. Destacamos a carta número 12, na que Rosalía expresa o seu enfado ante a reacción dalgunha prensa galega por un artigo seu de tipo etnográfico, e que provocou a súa decisión, tan comentada, de non escribir máis en galego, pero tamén de non escribir máis sobre Galicia: “... mi resolución de no volver a coger la pluma para nada que pertenezca a este país, ni menos a escribir en gallego”. É obvio que polo menos a primeira decisión non a cumpriu, pois a carta é de 1881, anterior polo tanto á creación de *En las orillas del Sar*. Iso dános pé a pensar que a resolución sobre a lingua, que resultou certa, quizais tamén puidera ser alterada con máis tempo de vida para regresar a ela. En todo caso, Rosalía manexou sempre galego e castelán na súa creación poética. Os demais destinatarios das cartas conservadas son: Eduardo Pondal, amigo desde a mocidade, a quen se dirixen 2 cartas; 3 a Ángel Baltar quen daquela era alcalde de Padrón, tamén amigo da familia. Villaamil e Castro, José María Posada, Luís Tobío e Waldo Álvarez Ínsua son os outros destinatarios. As datas van de decembro de 1861 a

febreiro de 1884. Todas están redactadas en castelán, que é o idioma que comunmente se empregaba nas relacións epistolares naquela época.

O apartado seguinte está conformado polas “Cartas a Rosalía”. No texto aparecen transcritas 36 cartas pero en realidade son 38, pois dúas das tres en que se utilizan os orixinais como ilustración do texto, non son logo integradas. Claro que están mecanografadas e lense sen problema. Unha delas si que se transcribe. Son 25 os remitentes, entre eles personaxes tan coñecidos na nosa cultura como Eduardo Pondal ou Marcial Valladares, quen nunha breve carta de 1881 solicita de Rosalía información sobre unha serie de termos que ela utilizara en *Follas novas*, posiblemente para incluílos no *Diccionario gallego-castellano* que editará en 1884; editores como Juan Compañel ou Soto Freire; e tamén familiares, como o seu tío José María de Castro, o seu primo Ramón Hermida ou o seu sogro Juan Martínez. Do propio Murguía hai unha carta dirixida a Rosalía. As remitentes femininas son seis, entre as que citaremos a Narcisa Pérez Reoyo, escritora en castelán, máis nova que Rosalía, coa que coincidiu en diversas publicacións, como o *Álbum de la Caridad*, ou o *Almanaque Gallego* de Soto Freire, e coa que o matrimonio Murguía-Castro tivo relación. Canto á temática, moitas contas dos editores –de Soto Freire hai 8 cartas–, peticións de textos, agradecementos pola recepción de obras ou cuestións familiares. O idioma xeral é o castelán, pero hai dúas cartas en portugués, a última de poucos días antes

da morte da escritora, e unha deliciosa carta en galego, escrita cun vocabulario rico e expresivo, de don Camilo Álvarez de Castro, o chantre da catedral de Salamanca -e catedrático de Teoloxía- ao que Rosalía dedicara o poema de *Cantares gallegos* “Roxiña cal sol dourado”, propiciada precisamente pola lectura desa obra. Cita tamén a lectura de *A gaita gallega* de Pintos.

Quizais se dá por suposto o coñecemento por parte do lector das persoas correspondentes de Rosalía, pois en poucos casos se nos aclara en nota de quen se trata. É algo que botamos en falta.

A correspondencia activa e pasiva de Rosalía está integrada, pois, a día de hoxe por un conxunto de 55 cartas, un núcleo non tan escaso como se consideraba. Claro que, dada a destrución do material de Rosalía trala súa morte, a actividade epistolar sería posiblemente moito máis ampla.

Acompañando a correspondencia de Rosalía inclúese o apartado “Outras cartas da familia Castro”, conformado por 10 cartas ou fragmentos. Tres delas van dirixidas a dona Teresa de Castro y Abadía, nai de Rosalía, por uns sobriños. Xosé Luís Axeitos na “Introdución” destaca o feito das boas relacións familiares que transmiten, e que tradicionalmente se poñían en dúbida. O resto son cartas, moi posteriores, de Alejandro Pérez Lugín a Murguía e as súas primas Aura e Alexandra sobre cuestións familiares.

Paralelamente ao recollido ata aquí, desenvólvese o seguinte núcleo co “Epistolario da familia Murguía”,

que ten como centro as “Cartas de Murguía”, moi numerosas, conservadas en copias manuscritas autógrafas do propio historiador. É posible que quizais algunhas desas copias fosen en realidade borradores, como recoñecen nalgún caso os editores e como terei ocasión de contrastar máis adiante. Nese suposto sería interesante contrastalas coas realmente recibidas polos destinatarios, no caso de conservarse. Lendo as cartas observamos, a partir de 1911, que hai un pequeno grupo que son copias realizadas por César Vaamonde Lores, amigo que exercía de secretario, dados os problemas de Murguía coa vista. Vese que a actividade epistolar era incesante. O número de cartas conservadas por este laborioso método é de 98.

As 46 primeiras cartas deste apartado teñen destinatarios diversos. Nelas hai constantes alusións á súa obra e ás dificultades para imprimila. Vemos como vai avanzando a redacción da *Historia de Galicia*, tamén se fala do volume *Galicia*, de *Los precursores*, de *La primera luz*, e mesmo de que Rosalía está traballando na súa obra *En las orillas del Sar*. Decatámonos das dificultades da vida naquela época. Moi frecuente é o tema dos problemas laborais de Murguía, que ten que parar expedientes por parte dos seus colegas do corpo de arquivistas. Vemos unha sociedade que se organizaba a base de favores. Os destinatarios destas epístolas son, como é lóxico, xente relacionada co mundo da edición e da creación literaria: Antonio de la Iglesia, Eduardo Pondal, a quen lle dirixe 7 cartas nas que queda patente a relación fonda e cariñosa que os unía.

Nas cartas aparece tamén o conflito que mantivo co editor Soto Freire. Tamén lle escribe ao director da revista *Renacensa* de Porto, demandando información sobre a igrexa de Cedofeita e expresando desexos de maiores relacións entre Galicia e Portugal. A Manuel Casás diríxelle 9 misivas. Tamén escribe a varios directores de periódicos, e a outros personaxes, cartas de agradecemento e tamén cartas de defensa persoal.

Paréceme interesante citar a última carta de Murguía recollida no libro (25 agosto 1920) que contén un breve texto dirixido a Annette B. Meakin, na que lle concede permiso para traducir ao inglés a obra de Rosalía *El caballero de las botas azules*, e citar así mesmo a nota dos editores que se refire a un borrador anexo autorizando a tradución da novela que Murguía escribira na súa mocidade *Desde el cielo*. O 1 de setembro de 1920 A. Meakin participou nun acto de homenaxe a Murguía que a Real Academia Galega fixo no Balneario de Mondariz. Nese acto, a escritora recolleu na súa intervención a carta que Murguía lle dirixira o mes anterior. Esa carta foi reproducida literalmente, entre aspas, na crónica dos feitos que dese fasto fixo a revista *Mondariz. Suplemento a La Temporada*, ano VI, número 40, pág. 798, Madrid, 20 de outubro de 1920. Cremos de interese facer notar que ese texto mostra as suficientes diverxencias co que se publica no volume que comentamos como para deducir que a nota de Murguía é claramente un borrador, bastante fidedigno, da carta contestación de Murguía á petición de A. Meakin. As diferencias entre ambos os textos

son máis de vinte, e a versión definitiva, a que ten a escritora inglesa, mellora puntualmente a redacción, e confírelle unha maior formalidade. Non teño constancia de que as citadas traducións se levaran a cabo nin fosen editadas. Non puiden confirmar a referencia que se recolle no Grial nº 194, pág. 22, referente á publicación dunhas páxinas traducidas ao inglés da novela de Rosalía feitas pola autora citada.

Hai un grupo moi amplo, 52 misivas, dirixidas a Andrés Martínez Salazar, entre 1882 e 1911, que se presentan na obra como un grupo independente. Tratan sobre a dificultosa distribución dos cadernos e as subscricións á *Historia de Galicia*. Tamén cuestións políticas relacionadas co Rexionalismo, como a redacción do “Manifesto rexionalista”, 1893, e as consecuencias que esta militancia tivo na vida laboral de Murguía. Nunha das últimas cartas, 4 de decembro de 1904, fala dunha conferencia que prepara sobre os trobadores galegos do *Cancioneiro da Vaticana*, tema do seu interese naquel momento pois en 1905 publicará *Los trovadores gallegos*. Na derradeira, datada na Coruña en 1911, manuscrita por César Vaamonde e firmada por Murguía, fálase da confección do Dicionario da Real Academia Galega.

Neste núcleo conformado arredor da figura de Murguía inclúese, así mesmo, un amplo apartado de cartas doutros membros do grupo familiar: “Outras cartas da familia Murguía”. A maioría son de Juan Martínez, pai do historiador, dirixidas a el e á súa neta Alexandra. Tamén se integran as numerosas cartas

que Murguía dirixiu ao seu fillo Ovidio con motivo da estadia deste en Madrid para formarse como pintor, e algunhas deste ao seu pai. Hai cartas de Alexandra aos seus pais e a Gala, e de Murguía a Aura e o seu marido Francisco Prats. Así mesmo de Teresa, irmá de Murguía, a el e a Alexandra, e doutros familiares a Murguía.

Complétase a obra coas “Cartas a Murguía”, que é, realmente, un anexo dos volumes anteriores, pois está constituído por epístolas que por diversos motivos non se puideron incluír neles. Van de 1857 -a colección comezara en 1855, como vimos- ata 1894, que correspondería co segundo volume. Son 61 as misivas que se engaden, pero poderíamos considerar 62, pois na décima en número de orde figuran textos independentes de dous remitentes, Baltasar Peón e Víctor López Seoane. Ademais entre as ilustracións do volume hai unha carta de Wenceslao Fernández Flórez que non se transcribe, aínda que quizais corresponda aos volumes anteriormente editados.

Os remitentes conforman un núcleo de personalidades moi interesantes, como ocorría na obra anterior. Amigos, editores, impresores, correspondentes aos que Murguía pedira axuda en busca de datos, libros e material diverso para a súa extensa obra. Vemos como estes colaboran, pero comunmente queixándose de que non conseguen achegar os datos que quixeran. Configuran un grupo de cidadáns activo e cultivado do que resulta grato ler as misivas. A firma que máis se repite é a de Juan Manuel Paz Nóvoa, sete cartas, co

que Murguía tiña unha amizade próxima, e que chega mesmo a enviarlle unha escrita en versos hendecasilabos. Hai grupos familiares entre os remitentes: Manuel e Ramón Rúa Figueroa, Juan e Joaquín Compañel, José e Antonio Salgado. Outras firmas coñecidas son Alfredo Vicenti; Milá y Fontanals; Celso García de la Riega; Camilo Álvarez de Castro, o Chantre; Eduardo Pondal, que nunha das súas misivas lle indica que no seu testamento lle lega os seus libros e manuscritos. De Segade Campoamor publícanse catro cartas. Na primeira, de 1863, fala de que vai propoñer que a Sociedade Económica faga unha homenaxe ao Padre Feijoo no seu centenario; pero interésanos fundamentalmente a última, de 1884, que é a máis extensa das publicadas neste volume. Nesta longa carta o remitente debulla os seus recordos sobre Aurelio Aguirre, amigo del desde a infancia ata a morte do poeta, aínda que con etapas de menor relación entre eles. É información que lle interesa a Murguía para a súa obra *Los precursores*. Aparecen lembranzas da “Academia Literaria” establecida na casa do que escribe, cando estudaban Filosofía. Dá datos sobre a familia e a vida de Aguirre. Lembra tamén que fixo un brinde no “Banquete de Conxo”. Defendeuno no momento da súa morte “contra la especie de suicidio que se dio en decir”. Tamén se cita o “Liceo de San Agustín” que organiza as honras fúnebres e unha “Coroa Poética” para o escritor. Indica, así mesmo, que era el quen, con frecuencia, lle daba as primeiras palabras para as súas composicións. Na carta fica patente o cariño que o unía ao poeta.

En xeral a temática xira arredor da obra de Murguía, como vai avanzando e ampliándose. Era un traballador infatigable. Chama a atención que apenas hai referencias á obra de Rosalía. Tamén se alude nestas cartas a algunhas das polémicas que Murguía mantivo ao longo do tempo, con Lamas Carvajal, ou o conflito con Barros Sibeló. Na derradeira carta transcrita, o seu amigo e protector Carlos Navarro Rodrigo aconséllalle que suavice o seu carácter.

O labor dos editores tivo que ser moi arduo e realmente meritório xa que tiveron que manexar e ordenar un material tan amplo, lendo os textos manuscritos, organizándoos cronoloxicamente, en moitos casos con dificultades -pois moitas cartas non están datadas-, ou establecendo neste volume IV outra complexa estrutura. É de agradecer a posibilidade que nos dá esta obra dun achegamento a dous personaxes centrais da nosa cultura, aos que case escoitamos falar de viva voz, o que nos dá unha posibilidade máis de aproximarnos ao seu pensamento íntimo sobre moitos asuntos de interese. É, desde logo, un modo diferente de acercarnos a eles, aportando agora a relación directa dun abano grande de personaxes do seu entorno, o que os complementa.

Os índices, tanto o cronolóxico como o de participantes na correspondencia, e algún máis que moi ben acompañaban os tomos anteriores, aquí tamén serían de utilidade para poder establecer con máis facilidade relacións diversas entre os diferentes apartados.

Os autores remataron con este volume un meritório, traballoso e

difícil labor de recompilación e de enriquecemento de datos que melloran o coñecemento de figuras tan egrexias da nosa cultura como Rosalía e Murguía, aínda que, como dun modo moi expresivo nos di Axeitos, este volume “supón a culminación dun proxecto pero, paradoxalmente, non o remate do mesmo”. Efectivamente, consideramos que este non será o derradeiro volume da obra, pois esperamos que aínda apareza material que engadir ao conxunto, e que este dea pé a novos estudos e interpretacións.

Publicamos este cuarto número da revista *Follas Novas*
grazas ao patrocinio do Concello de Santiago de Compostela

**CONCELLO DE
SANTIAGO**

CASA DE ROSALÍA

A Matanza
15917 Padrón -
+34 981 811 204

www.rosalia.gal

**FUNDACIÓN
ROSALÍA DE CASTRO**